

Zejdi Smit

TU IPAK IMA NEKOGA

Svoju prvu i jedinu¹ kratku priču, „Rečitativ”, Toni Morison je napisala 1980. godine. Činjenica da postoji samo jedna priča Toni Morison sasvim je u skladu s čitavim njenim opusom. Ne postoje zbrzana dela Toni Morison, ni romani koji popunjavaju praznine u stvaranju, nema pukog držanja glave iznad vode, ni silazaka s glavnog puta. Postoji jedanaest romana i jedna kratka priča, i sva ta dela ona je napisala s vrlo specifičnim ciljevima i namerama. Ni u kom smislu nije preterano reći da je sve to neobično. Najveći broj pisaca radi, barem donekle, u mraku: podsvesno, spitičući se, haotično ide napred, ponekad i prečicom, često nailazeći na ćorsokake. Sa Toni Morison to nikad nije bio slučaj. Možda ju je u tome sprečavalo breme odgovornosti koju je osećala. Kad čitate njene sasvim neverovatne i detaljne autokritičke tekstove o romanima, u poslednjoj knjizi *Izvor samopoštovanja* (*The Source of Self-Regard*; u Engleskoj objavljene pod nazivom *Usta puna krvi* [*Mouth Full of Blood*]), čini vam se da posmatrate laboratorijskog tehničara koji eksperiment izvodi unazad. I upravo je ta mešavina poetske forme i naučne metode, po mom mišljenju, ono što je kod Morison jedinstveno. Baš zbog toga svaka vežba iz čitanja i tumačenja njenog dela predstavlja sasvim dragoceno iskustvo, jer s velikom izvesnošću osećate da – iz stranice u stranicu, iz rečenice u rečenicu – ništa nije prepušteno slučaju, pogotovo ne ona inicijalna namera. S „Rečitativom” je bila eksplicitna. Ova izuzetna priča koju držite u rukama napisana je s posebnom namerom da „bude eksperiment iz otklanjanja rasnih kodova u narativu o dve protagonistkinje koje pripadaju različitim rasama, za koje je rasni identitet od suštinske važnosti” (Morison, 1992: xi).

Te protagonistkinje koje pominje jesu Tvajla i Roberta, dve siromašne osmogodišnje devojčice, štićenice države, koje zajedno provode četiri meseca u ustanovi za zaštitu dece Sv. Bonaventura. Ono što prvo saznajemo o njima, od Tvajle, jeste sledeće: „Moja majka je plesala celu noć, a Robertina je bila bolesna.” Nešto kasnije vidimo da su smeštene u istu sobu, 406, „na tom čudnom mestu s devojčicom potpuno druge rase”. Ono što nikad do kraja ne otkrijemo – bez obzira na to koliko pomno iščitavamo ovu priču – jeste koja je od ove dve devojčice crna, a koja je bela. I to uprkos činjenici da ih vidimo i kako odrastaju, i kad postanu odrasle, kad povremeno nalete jedna na drugu. Prislušujemo ih dok govore, ispitujemo njihovu odeću, slušamo o njihovim muževima i deci, njihovim poslovima, njihovim životima... Ključni detalj je izostavljen. Dakle, ovo je jedna zagonetka od priče – igra. Samo što se Toni Morison ne igra. Kad je „Rečitativ” nazvala eksperimentom, to je i mislila. Predmet tog eksperimenta je čitalac.

¹ Toni Morison je 2015. godine, nakon nastanka ovog teksta Zejdi Smit, napisala još jednu kratku priču pod nazivom „Sweetness” („Mila”). (*Prim. red.*)

Ali pre nego što se uputim dalje u strukturu ove ingeniozne filozofske² glavolomke, vredelo bi pogledati i sam naslov:

Rečitativ (im.)

1. Vrsta muzičke deklamacije obično u narativnim ili dijaloškim delovima opere i oratorijuma koja se peva ritmom običnog govora, mnoge reči otpevane su u istom tonu: *pevanje u rečitativu.*

2. Ton ili ritam specifičan za neki jezik (*zast.*)

Muzika Toni Morison počinje „običnim govorom”. Ona ima izuzetno oštro uho, a spasavanje afroameričkih govornih obrazaca od siromašenja unutar američkog mejnstrima predstavlja jednu od osnovnih odlika njenih ranih romana. No u ovoj priči, zadatak da se uhvati „običan govor” namerno je zakomplikovan, zato što se u njemu mnoge reči pevaju „istim tonom”. Odnosno, čućemo Tvajline reči, i Robertine reči, i mada je distinkcija između njih sasvim jasna, nećemo biti u stanju da ih razlikujemo na *onaj jedini način na koji želimo*. Reč je o eksperimentu koji je lako zamisliti, ali teško izvesti. Da bi ova-ko nešto funkcionisalo, morate pisati tako da svakom frazom obuhvatite presek onoga što je karakteristično „crno” i „belo” u američkom govoru, a to je izuzetno opasna tačka u zemlji žustro perceptivnih, osetljivih na rasne kodove, verziranih u kategorisanju, u kojoj svi misle da su u stanju da zatvorenih očiju odrede da li je govornik crnac ili belac upravo zbog tona i ritma koji je „specifičan” za njihov jezik...

A izvan jezika, u sistemu koji je zasnovan na rasi, najraznorodnije stvari biće tumačene kao „specifične” za jedne ili za druge. Hrana koju neki književni likovi jedu, muzika koja im se dopada, mesto stanovanja, kako rade to što rade. Stvar crnaca, stvar belaca. Stvari specifične za naš svet, i za njihov. Ali jedno od pitanja „Rečitativa” upravo je to, šta taj izraz „specifičan za” zapravo označava. Jer mi ga koristimo za različite stvari, i to činimo nesvesno. On može značiti:

Ono što karakteriše.

Ono što isključivo pripada.

Ono što je suštinska odlika.

Ove tri stvari nisu iste. Prva sugeriše tendenciju; druga podrazumeva neku vrstu posedovanja; treća govori o suštinama i samim tim o nepromenljivim zakonima prirode. U „Rečitativu” su, kao što ćemo videti, ove razlike od suštinske važnosti.

Veliki deo čarobnih moći „Rečitativa” počiva na prvoj definiciji izraza „specifično za”: ono što karakteriše. Kao čitaoci, mi osećamo goruću potrebu da okarakterišemo različite osobine koje stoje pred nama. Ali kako? *Moja majka je plesala celu noć, a Robertina je bila bolesna*. Dobro, koja to majka pleše po čitavu noć? Crna, ili bela? I koja majka je ve-

² Nemam predstavu o tome da li je Toni Morison ikad čitala dela filozofa Džona Rolsa, ali preklapanje između premise „Rečitativa” i strukture Rolsovog „vela neznanja” uistinu je intrigantno.

rovatnije bolesna? Da li je Roberta crnačkije ime od Tvajle? Ili je obrnuto? A glas? Tvajla govori u prvom licu pa nam naš zdravorazumski osećaj kaže da mora biti da je ona crnkinja u ovoj priči, jer je njena autorka takođe crnkinja. Ali nema potrebe za detaljnim ispitivanjem ovoga „mora biti da je”, da shvatimo da se ono oslanja na prilično plitke, autobiografske predstave o autorstvu koje su potpuno bezvredne kad je u pitanju ovako složen eksperiment kakav je ovaj pred nama. I pored toga, Toni Morison nikada nije bila siromašno dete smešteno u državnu instituciju – odrasla je u porodici stabilne radničke klase, u dobro integrisanom gradu Lorejn, u Ohaju – i autobiografski elementi u njenim delima nikada nisu bili posebno bitni. A imala je bujnu maštu. Ne, autobiografija nam ovde ne može pomoći. Zato još malo slušamo Tvajlu:

I bila je u pravu Meri, moja majka. S vremena na vreme bi prestala da pleše dovoljno dugo da mi kaže nešto važno, a jedna stvar koju mi je rekla jeste da oni nikad ne peru kosu i da imaju čudan miris. Roberta svakako jeste. Imala čudan miris, hoću da kažem. I tako, kad je Velika Tuka (niko je nikad nije zvao gospođa Itkin, kao što niko nikad nije govorio Sveti Bonaventura) – kad je rekla: „Tvajla, ovo je Roberta. Roberta, ovo je Tvajla. Poželite dobrodošlicu jedna drugoj”, odgovorila sam: „Mojoj majci se neće dopasti što ste me smestili ovde.”

Igra je krenula. Morison zaobilazi bilo koji detalj koji bi mogao da podrazumeva suštinsku odliku nekoga ili nečega, lukavo izbegava sve ono što isključivo pripada jednoj devojčici ili drugoj, i umesto toga primorava nas da sedimo u neudobnom, dvostrukom svetu onoga što odslikava, u kom se čini da je Tvajla u jednom trenutku crna, u drugom bela, pa opet crna, u zavisnosti od prirode naše percepcije. Kao ona haljina na internetu o čijoj boji ljudi nikako ne mogu da se slože...

Kad sa studentima radim „Rečitativ”, postoji jedan trenutak u kom počinje da im biva neprijatno zbog vlastite goruće želje da se ovo pitanje reši, možda i zato što većina pokušaja da se dâ odgovor, otkriva više o čitaocu nego o likovima. Recimo: Tvajla voli hranu koju im daju u Sv. Bonaventuri, Roberta je mrzi. (Tu hranu čine mesni narezak, faširane šnicle, instant žele s voćem.) Je li Tvajla crnkinja? Za Tvajlinu majku večera su „kokice i čokoladno mleko”. Da li je Tvajla belkinja?

Evo kako izgleda Tvajlina majka:

Nosila je one zelene pantalone koje sam mrzela, a tad i još više, jer kao da nije znala da idemo u kapelu? I onu krznenu jaknu s toliko iscepanom postavom u džepovima da je morala da trga ruke iz njih da bi ih izvukla... [Ali je] izgledala toliko lepo čak i u onim gadnim zelenim pantalonama u kojima joj je štrčala zadnjica.

Robertina majka izgleda ovako:

Krupna je bila. Krupnija od svakog muškarca, a na grudima je imala najveći krst koji sam u životu videla. Kunem se da je bio petnaest centimetara dug i uzduž i popreko. A u pregibu ruke nosila je najveću Bibliju na svetu.

Da li je ovo od neke pomoći? Mogli bismo da pomislimo da je zagonetka rešena kad jedne nedelje obe majke dođu u posetu ćerkama, i Robertina majka odbije da se rukuje s Tvajlinom majkom. Ali trenutak kasnije, kad malo bolje razmislimo, shvatamo da bi i pobožna, čestita, bolešljiva majka crnkinja, najverovatnije mogla odbiti da se rukuje s nemoralnom, nemarnom, zarozanom majkom belkinjom, plesačicom, i obrnuto... Da stvari budu još komplikovanije, Tvajla i Roberta se – uprkos suštinskim razlikama – nalaze u istom lošem položaju u Sv. Bonaventuri. Ili to bar Tvajla tako vidi:

Isprva se nismo toliko dopadale jedna drugoj, ali niko drugi nije želeo da se igra s nama jer nismo bile prava siročad s divnim pokojnim roditeljima na nebu. Bile smo odbačene. Čak su nas ignorisale i Portorikanke iz Njujorka i Indijanke sa severa države.

Od ovog trenutka mnogi čitaoci će očajnički želeći da vrate upravo ono što je Toni Morison namerno izbacila. Počinjete da pročesljavate tekst:

Imale smo osam godina i večitio dobijale jedinice u školi. Ja zato što nisam mogla da zapamtim pročitano ili šta učiteljica govori. A Roberta zato što uopšte nije umela da čita, a učiteljicu nije ni slušala.

Koja je varijanta neuspeha u obrazovanju više crnačka? Koji su to siromašni ljudi koji se toliko loše hrane – ili koji su toliko zahvalni na lošoj hrani? Siromašni crnci ili siromašni belci? I jedni i drugi?

Kao čitalac znate da su ovakva pitanja nekako neprikladna, ali stare navike je teško iskoreniti. *Potrebno* vam je da saznate to. Zato pokušavate s drugačijim uglom. Počinjete da cepkate stvari na atome.

- a. Tvajlina majka ne donosi ćerki hranu tokom nedeljnih poseta.
- b. Uzvikuje: „Tvajla, dušo!” kad je opazi u kapeli.
- c. Lepa je.
- d. Miriše na puder *Lejdi Ester*.
- e. Ne pokriva glavu u božjoj kući.
- f. Robertinu mamu zove „kučka jedna”, i „vrpolji(la) se i prekršta(la) i raskršta(la) noge tokom cele službe”.

A Robertina majka donosi mnogo hrane – koju Roberta odbija – ali ni sa kim ne progovara ni reč, iako Roberti čita iz *Biblije* naglas. Tu ima mnogo sasvim jasnih razlika i Tvajla ih svakako sve primećuje:

Ništa nije kako treba. Pogrešna hrana je uvek kod pogrešnih ljudi. Možda sam se zato kasnije zaposlila kao konobarica, da povežem prave ljude s pravom hranom.

Čini se da je ljubomorna. Ali da li nam vektori čežnje, prezira ili želje govore ko je ko? Da li je Tvajla mlada crnkinja koja je ljubomorna na majku belkinju koja donosi više hrane? Ili mlada belkinja oseća prezir prema crnoj majci koja misli da je isuviše pobožna da bi se rukovala s njom?

Deca su radoznala kad je pravda u pitanju. Ponekad se šokiraju kad se susretnu s njenom suprotnošću. Sebi tada kažu: *Stvari ne stoje kako treba*. Ali deca isto tako eksperimentišu s nepravdom, sa surovošću. Da bi ispitala otpornost strukture sveta odraslih. Da bi otkrila koja tačno pravila važe. (Činjenica da pitanje pravde za većinu odraslih deluje kao spekulacija koja im nije prijatna, kod dece ne može proći neopaženo.) I upravo kad se priseća trenutka dečje surovosti, Tvajla počinje da opisuje jednu sasvim drugačiju binarnost. Ne onu poznatu, koja razdvaja crnce i belce, već onu koja razlikuje one unutar sistema – bez obzira na to koji položaj u njemu zauzimaju – i one koji su sasvim izvan njega. Nepomenike. Izgnanike. Zaboravljene. One koji su niko i ništa. Jer u Sv. Bonaventuri postoji osoba čiji je položaj niži čak i od Tvajlinog ili Robertinog – daleko niži. Njeno ime je Megi:

Žena iz kuhinje s nogama krivim kao zgrade [...] Megi nije mogla da govori. Deca su pričala da su joj odsekli jezik, ali mislim da se samo tako rodila, nema. Bila je stara i žučkasta kao pesak i radila je u kuhinji. Ne znam da li je bila fina ili ne. Sećam se samo da je imala noge kao zgrade i da se gegala kad hoda.

Megi nije imala neki osobeni jezik. Nije imala nikakav jezik. Jednom je pala u školskom voćnjaku pa su joj se starije devojčice smejale, a Tvajla i Roberta nisu ništa uradile povodom toga. Ona nije bila neko kome bi se mogala učiniti usluga: bila je predmet podsmeha. „Nosila je neki glup šeširić, dečji šešir s naušnicima i nije bila mnogo viša od nas.” U društvenom sistemu Sv. Bonaventure, Megi se nalazila izvan svake hijerarhije. Ona je neko kome se svašta može reći. Neko kome se svašta može uraditi. Kao da je rob. Tvajla i Roberta su, pošto su ovo primetile, počele da pokazuju detinju zainteresovanost za to šta znači kad si niko:

„Ali šta ako neko pokuša da je ubije?“, pitala sam se. „Ili šta ako joj se plače? Može li da plače?”
„Naravno“, rekla je Roberta. „Ali samo suze. Nema zvuka.”
„Ne može da vrišti.”
„Jok. Nimalo.”
„Da li čuje?”
„Valjda.”
„Hajde da je pozovemo“, rekla sam. I pozvale smo je.
„Mutava! Mutava!”
„Krivonoga! Krivonoga!” Ništa. Samo je nastavila da se gegala, a tračice za podvezivanje na deččkom bebi-šeširu da se njišu tamo-amo. Mislim da nismo bile u pravu. Mislim da je čula, ali da se pretvarala. I danas me je sramota kad samo pomislim da je neko ipak bio tamo i da nas je čuo kako joj se rugamo, a nije mogao da nas prijavi.

Krupnim koracima napred kroz vreme. Roberta prva odlazi iz Sv. Bonija, a nekoliko meseci posle nje to čini i Tvajla. Devojke postaju žene. Godinama kasnije, Tvajla radi kao konobarica u restoranu „Hauard Džonson”, jednom iz lanca, negde na severu drža-

ve, kad na vrata ulazi ko? – niko drugi do Roberta, taman da nam poseje još malo tragova u vezi sa rasom o kojima ćemo debatovati.³ U to vreme Robertina kosa je „ogromna i toliko divlja” da joj Tvajla jedva vidi lice. Na sebi ima bluzu bez leđa i kratke pantalonice i sedi između dvojice zaraslih momaka, s dugim kosama i bradama. Tvajli se čini da je drogirana. E sad, Roberta i njeni prijatelji idu u posetu Hendriksu, i postoji li uopšte jedan drugi umetnik koji bi Toni Morison bolje služio svrsi? Hendriks ima ogromnu, divlju kosu. Da li je njegova muzika crna ili bela? Vi recite. Koje god od to dvoje bilo, Tvajla – čija je „bezoblična kosa u mrežici” – za Hendriksa nikad nije čula, a kad kaže da živi u Njurburgu, Roberta se nasmeje.

U Americi je geografija od suštinskog značaja za kodiranje rase, a Njuburg – udaljen od Menhetna nešto manje od sto kilometara – predstavlja arhetipski rasno ustrojeni američki grad. Osnovan 1709, nalazi se na mestu na kom je Vašington najavio prestanak neprijateljstva s Velikom Britanijom i samim tim početak Amerike kao nacionalne države; koji je u devetnaestom veku bio velik, prosperitetan grad, s narastajućom crnom srednjom klasom. Zbog procvata proizvodnje tokom Drugog svetskog rata, afroamerički migranti su u talasima dolazili u Njuburg, željni da pobegnu od rasističkog terora na Jugu, u potrazi za slabije plaćenim poslovima, ali kad se rat završio, poslovi su presušili; fabrike su se preselile južno ili u inostranstvo, pa je do vremena kad je Toni Morison napisala „Rečitativ” Njuburg postao depresivan grad pogođen odlaskom belog stanovništva, gonjenog siromaštvom i nasiljem koje uz njega ide, dok su veliki delovi divnog šetališta uz obalu sravnjeni sa zemljom u ime „urbane obnove”. Tvajla je udata za čoveka iz Njurburga, iz stare njuburške porodice i, dok su čitaoci pozvani da pogode kojoj rasi pripada („Džejms i njegov otac razgovaraju o ribolovu i bejzbolu i vidim ih sve zajedno na Hadsonu u trošnom čamcu”), ta porodica je svakako jedna od nebrojenih američkih porodica iz dvadesetog veka koja je posmatrala kako nekada prosperitetan grad propada pod lošom upravom federalnih vlasti: „Pola stanovnika Njurburga je sad na socijalnoj pomoći, ali porodici mog muža to je i dalje bio nekakav raj na severu države iz vremena davno prošlog.” A onda, kad grad padne na kolena, i kad velike kuće ostanu prazne i napuštene, a njegov centralni deo postane pustoš od ispražnjenih izloga, s besposlenom mladađarijom na uglovima – ulije se novi novac. Stare kuće se renoviraju. Otvara se „Fud emporijum”. I upravo se u njemu – dvanaest godina nakon poslednjeg susreta – dve žene ponovo sreću, ali ovoga puta sve je stvar čiste transformacije. Roberta se dovela u red i udala za bogataša:

³ Iako bi neki knjiški tipovi u ovom trenutku poželeli da naprave pauzu od iscrpljujućeg rada na rasnom profilisanju, da bi se divili elegantnom i ekonomičnom načinu na koji Toni Morison postavlja scenu i gradi atmosferu, u ovom slučaju to je rad u jutarnjoj smeni u restoranu kraj puta: *Vrlo lak posao dok Grejhaundov autobus ne svrati ujutro na doručak oko šest i trideset. U to vreme sunce je već bilo sasvim iznad brda iza restorana. To mesto je izgledalo bolje noću, više nalik prihvatilištu, ali volela sam kad sunce grane unutra iako je tad otkrivalo sve pukotine na plastici.*

Cipele, haljina, sve divno i letnje i skupo. Umirala sam od želje da saznam šta joj se dogodilo, kako je stigla od Džimija Hendriksa do Anandejla, kraja prepunog lekara i menadžera IBM-a. Lako, pomislila sam. Njima je sve lako. Oni misle da je ceo svet njihov.

Za čitaoca koji je odlučan u nameri da zagonetku reši, za čitaoca koji veruje da se zagonetka može rešiti, ili da se mora rešiti, ovo svakako predstavlja prvoklasni dokaz. Sve zavisi od te reči, „oni”. Na koga ona ukazuje? Uspešne crnce? Privilegovane belce? Bogataše, bez obzira na boju kože? Na one čiji novac menja strukturu susedstva? Odaberite sami.

Ne tako davno, i sama sam se zatekla u Anandejlu, stajala sam u redu u pošti i odsutno zurila u spisak s nacionalnim praznicima koji je bio prikaočen na zid. I onda sam primetila da je jedini nespornan praznik u američkom kalendaru Nova godina. Isto je i s Tvajlom i Robertom, svaki elemenat njihove zajedničke prošlosti je sporan:

„O, Tvajla, znaš kako je bilo tad – crnci i belci. Znaš kako je sve išlo.”

Ali nisam znala. Mislila sam da je upravo suprotno... Svašta se moglo videti u „Hauardu Džonsonu”, a crnci su bili vrlo prijateljski naklonjeni belcima u to vreme.

Ali ono oko čega saglasnost nikako nije postojala bila je Megi. Megi je bila njihov Kolumbov dan, njihov Dan zahvalnosti. Šta se, zaboga, dogodilo Megi? Na početku „Rečitativa”, saznajemo da je Megi žučkastog tena „pala”. Kasnije, Roberta insistira na tome da je oborena, da su to učinile starije devojčice – što je događaj kojeg se Tvajla ne seća. Još malo kasnije, Roberta tvrdi da je Megi crnkinja i da ju je Tvajla gurnula, što inicira epistemološku krizu kod Tvajle koja se ne seća ni da je Megi bila crnkinja, a još manje toga da ju je ona gurnula. („Tako nešto ne bih zaboravila. Zar ne?”) Potom, Roberta tvrdi da su *obe* gurale i štirale „crnkinju koja nije mogla ni da vrisne”. Zanimljivo je primetiti da se ova eskalacija tvrdnji dešava u trenutku nacionalnih „rasnih trvenja”, kad se vrši razmeštanje dece po školama u cilju stvaranja rasno mešovitih sredina. I Robertinu i Tvajlinu decu razvoze u udaljene delove grada. I kao crne – ili bele – majke, njih dve se nalaze u beskompromisnom položaju, svaka sa svoje strane granice, doslovno: iza različitih linija na protestima. Njihova zajednička prošlost počinje da se osipa, a zatim se i utapa pod težinom zajedničkog gneva; čak i najveće sitnice podležu novim interpretacijama. Nekad su volele da češljaju jedna drugu, kad su bile deca. Sada Tvajla odbija pomisao na ovakvo zajedništvo (*Mrzela sam tvoje ruke u svojoj kosi*), a Roberta odbija bilo kakvu mogućnost savezništva s Tvajlom i prednost daje grupnom identitetu majki koje dele njeno osećanje u vezi sa razvoženjem dece.⁴

⁴ U ovom trenutku – najiskrenije! – bila sam gotovo sasvim uverena da je Tvajla crnkinja. U sledećoj rečenici čula sam potencijalnu klasnu solidarnost: „[M]islila sam da je to dobro sve dok nisam čula da je loše. Mislim, nisam znala. Sve škole su mi izgledale kao rupe.” Ovo je, pomislila sam, upravo ono što Roberta odbacuje da bi sačuvala visoko mesto u društvenoj hijerarhiji koje su joj obezbeđivali novac i rasa. Ali ako je Tvajla crnkinja, da li je moguće da je zaboravila da je i Megi takođe bila? Opet sve iz po-

Iluzorno bi bilo očekivati da će lična veza koju su nekad uspostavile opstati u situaciji u kojoj se rasa još jednom potvrđuje kao socijalno određujuća, i to u jednoj od najslabijih tačaka svih nas: obrazovanju naše dece. Međusobno nepoverenje počinje da cve-ta. Zašto bih verovala ovoj osobi? Šta to pokušavaju da mi oduzmu? Moju kulturu? Moje škole? Moju zajednicu? Moje susedstvo? Moj život? Ukopane su na svojim pozicijama. Ništa se ne može deliti. Tvajla i Roberta počinju da nose sve ekstremnije natpise na suprotstavljenim protestima. (Tvajla: „Transparenti su mi iz dana u dan bili sve luđi.”) Sto četrdeset slovnih znakova ili manje: toliko otprilike može da stane na transparent kućne izrade. I jedna i druga žena shvataju da su napadi na ličnost najefikasniji. Moglo bi se reći da nikada nisu bile toliko udaljene kao u to vreme „rasnih trvenja”. Isto bi se tako moglo reći i da su transparenti bili sinhronizovani jer, bez samoodređenja koje je poticalo od binarnosti, delovali su besmisleno, čak i njima dvema. („Zapravo moj transparent nije imao smisla bez Robertinog.”)

Kao što će Tvajla i Roberta to otkriti, teško je priznati da sa svojim susedima delite pripadnost ljudskom rodu, ako oni ne žele da s vama preispitaju zajedničku istoriju. Takva preispitivanja, kao što čujem ponekad, opisana su kao „politika resantimana”, kao da je kazivanje čitave istorije jedino moguće kao proizvod ličnog resantimana pre nego neophodni čin izveden u ime znatiželje, interesovanja, razumevanja (vlastite ličnosti i zajednice), i same pravde. Ali neki ljudi to shvataju baš lično. Nisam mogla da odolim da se ne osmehnem kad sam pročitala da je jedan bivši novinski urednik iz moje zemlje koji se, kad je govorio o svojoj nelagodi zbog nedavnih pokušaja da se otkrije robovlasnička istorija iza mnogih od naših slavnihi velelepnihi letnjikovaca, požalio: „Mislim da je uteha važna. Znam da ljudi govore: ‘Ah, svakako treba da nam bude neugodno...’ Zbog čega bih plaćao sto funti godišnje, ili koliko već, da bi mi neko rekao koliko sam govno?” Zamislite da o istoriji razmišljate na takav način! Kao o nečemu što je *upereno direktno u vas*. Kao o nizu događaja strukturiranihi tako da biste se vi osećali ovako ili onako, a ne kao o preduslovu svih naših života?

Dug, krvav, zamršen susret između evropskih naroda i afričkog kontinenta *jeste* naša istorija. Naša zajednička istorija. To je ono što se dogodilo. To nije moralni ekvivalent fudbalske utakmice u kojoj vaš „tim” pobedi ili izgubi. Opis neke engleske letnje rezidencije koji obuhvata hronologiju i podatke o divnim slikama ali isto tako i podatke o novcu kojim su kupljene – o onima koji su patili i umirali da bi se taj novac stekao, kako i zašto – *jeste* istorija u celini koja svakako treba sve da interesuje, i belce i crnce, ili ni jedne ni druge. I priznajem da ja zaista počinjem da osećam prezir – zapravo nešto što više liči na bes – kad shvatim da samo izgovaranje naglas ovih činjenica nekima predstavlja nelagodu, toliku da bi radije porekli istinu. Zarad miroljubivih odnosa. Bolje je zaboraviti na te stvari. Bolje je krenuti dalje. Ovo je instinkt mnogih ljudi. Tvajla i Roberta

četka. Ili i pre početka, do tog paradoksalnog, svetlucavog polja izvan binarnosti. Da li bismo mogli da zamislimo da se bilo koja od naših borbi odigrava na tom mestu?

takođe žele da zaborave i da nastave dalje. Žele da okrive „gargulje”, ili jedna drugu, ili loše pamćenje čak. Megi je bila crna. *Megi je bila bela. Povredili su Megi. Ti si je povredila.* Ali na kraju „Rečitativa”, obe su spremne da makar pokušaju da razgovaraju o tome „šta se, zaboga, dogodilo Megi”. Ne zbog plitkog motiva transistorijske krivice, još manje zato da se izazovu lična nelagoda ili unutrašnji mir, već u službi istine. Znamo da će njihovo istraživanje ovog pitanja biti bolno, trapavo i nikad dokraja i u potpunosti razrešeno. Ali isto tako znamo da je iskren pokušaj, u dobroj veri, bolji od nečeg suprotnog. Što bi podrazumevalo nastavak pretvaranja, kako Tvajla kaže, da je „sve bilo cakum-pakum”.

Teško je „krenuti dalje” s bilo kog mesta patnje ako tu patnju niko ne primeti i ne opiše. Građani od Belfasta do Beograda znaju ovo, kao i u Berlinu i Bandžulu. (A ovo su samo gradovi na B.) Mi to znamo privatno, iz domaćih rasprava. *Moraju nas čuti. Ljudski je želeti da te neko čuje. Ako nas ne čuju onda nismo niko. Ja sam patila. Oni su patili. Moj narod je patio! Moj narod i dalje pati!* Neki shvataju „moj narod” u najužem mogućem smislu: misle samo na svoju porodicu. Za neke druge, uzvik se proširuje pa obuhvata grad, naciju, versku grupu, određenu kategoriju rase, dijasporu. Ali kakvo god da vam je lično opredeljenje, ako namerno okrenete glavu da ne biste videli kakvu god ljudsku patnju, nešto što je porozna granica između „vaših ljudi” i ostatka čovečanstva, činite nešto rigidno i smrtonosno. Tražite da vam ne dosađuju istorijom nebitnih, patnjom nebitnih. (Ili patnjom nekih bitnih, ako se ložite na inverziju hijerarhije.) Ali najmanje što možemo da učinimo svakako je da saslušamo kako se postupalo prema nekoj osobi, kako se i dalje postupa. To je najmanje što možemo učiniti za mrtve, i za one koji pate. Ljudi su patili da bi se sagradila ova kuća, da bi se osnovala banka, ili vaša zemlja. Megi je patila u Sv. Bonaventuri. I jedino što mi možemo da uradimo jeste da *slušamo* o tome? Kako takvo nešto uopšte *možemo* prezreti?⁵

Bilo je potrebno da prođe neko vreme da bi Tvajla mogla da vidi dalje od ljutnje zbog toga što joj je ponuđena drugačija verzija prošlosti od one koju je poznavala. („Roberta mi je poremetila prošlost tom pričom o Megi. Tako nešto ne bih zaboravila. Zar ne?”) Ali u iznuđenom vraćanju u zajedničku prošlost, ona shvata nešto mnogo dublje o vlastitim motivima:

Nisam je šutirala; nisam se pridružila garguljama u šutiranju te starice, ali dabome da sam želela. Gledale smo ih i nismo pokušale da joj pomognemo i nismo pozvale pomoć. Megi je bila moja rasplesana majka. Gluva, mislila sam, i nema. Nije bilo nikog u njoj. Nikog ko će te čuti ako zaplačeš usred noći. Nikog ko će ti reći nešto važno što bi mogla da iskoristiš... A kad su je gargulje

⁵ Postoji bojazan da ako slušamo takvo nešto, ono neminovno dovodi do toga da se nešto i učini u vezi sa tim, a panika oko restitucije i reparacije obično je ušuškana u reč „osveta”. Retko kad o restituciji mislimo ne kao o *oduzimanju od nekoga*, već kao o *dodavanju*, kao o potencijalnom obogaćivanju svih. Ipak, u nekom drugom kontekstu, izgleda da jesmo bili sposobni da razmišljamo na ovakav način. Posleratni zakon o vojnim veteranima, recimo – što je zapravo bio vid reparacije za određenu grupu ljudi, i koji je omogućio školovanje hiljade Amerikanaca iz radničke klase – predstavljao je veliko bogatstvo, kako kulturno tako i ekonomsko, ne samo za pojedince već, dugoročno, za samu Ameriku.

oborile i počele da je maltretiraju, znala sam da neće vrištati, da ne može, baš kao ni ja, i bilo mi je milo zbog toga.

Nekoliko stranica kasnije, Roberta je spontano došla do istog zaključka (iako sad nije sigurna u to da li Megi možda nije bila crnkinja, ili da li je u stvari). Za mene je ovo što je prethodno navedeno jedan od najupečatljivijih pasusa u čitavom opusu Toni Morison. Ta njegova psihološka suptilnost. Mešavina projekcija, iznuđene krivice, pravdanja vlastitih postupaka, sadističkog zadovoljstva i lične traume koju ona vidi kao motivacionu silu u Tvajlinoj ličnosti, i onda, pomoću ekstrapolacije, podstakne nas da to uočimo i kod sebe.

Baš kao i kad je Tvajla u pitanju, Morison želi da se postidimo zbog načina na koji tretiramo one koji su nemoćni, čak i ako se sami osećamo nemoćnima. A deo etičke složenosti „Rečitativa” jeste ta neprijatna činjenica da, dok se Tvajla i Roberta bore za potvrđivanje vlastitih identiteta – činjenica da su njih dve „neko” – one istovremeno drugima dodeljuju ulogu „nikoga”. „Pederi željni društva”, u crkvi, za njih su niko, one su toliko fiksirane na Megin invaliditet, toliko im je on odbojan, da ne vide ništa drugo u njoj. Ali u svim tim ljudima, ipak, postoji neko. U svima nama postoji neko. Ta činjenica jeste naše zajedničko iskustvo, zajednička kategorija: bivanje ljudskim bićem. Ovo priznanje često se zloupotrebljava, ili se upotrebljava dopola, kao vid sentimentalne ili estetske kontemplacije, odnosno: *O, iako smo naizgled neslični, koliko smo samo svi slični, svako ispod svoje kože...* No istorijski, ovo priznavanje ljudskog – naše neizbežne zajedničke kategorije – takođe je igralo ulogu u delovanju fridom rajdersa, abolicionista, antikolonijalista, sindikalaca, kvir aktivista, sifražetkinja, kao i u promišljanjima Franca Fanona, Malkolma Iksa, Stjuarta Hoola, Pola Gilroja, i same Toni Morison. Ako je to humanizam, onda je radikalniji, onaj koji teži solidarnosti u drugosti, mogućnosti i izvesnosti jedinstva kraj svih različitosti. Kad se primeni na pitanje rase, on prihvata to da, iako je kategorija rase i iskustveno i strukturno „stvarna”, ona ne poseduje konačnu ili suštinsku realnost u sebi i o sebi.⁶

Ali naravno, niko od nas ne živi u toj nepobitnoj stvarnosti. Stotinama godina dobrovoljno smo pristajali da živimo u ljudskim strukturama rase – drugim rečima, u društveno sveobuhvatnim i ponekad zakonski ograničavajućim fikcijama – koje su se pokazale nedostatnim da razlike i sličnosti iznesu istovremeno. A strahovito je iritantno kad čujete da ste patnju doživljavali zbog nečega što je fikcija, kao i da ste zbog nje i profitirali. Fascinantno je bilo posmatrati nedavnu paničnu reakciju na preispitivanje belaske, užasa prilikom rastavljanja jedne lažne rasne kategorije koja je vekovima pod istim bar-

⁶ Kao što ističe Sidarta Mukardži u svojoj knjizi *Gen: intimna istorija*, proporcionalno ogroman genetski diverzitet (između osamdeset pet i devedeset posto) javlja se unutar takozvanih rasa (npr. među Azijcima, ili Afrikancima), umesto između njih. Što znači da ima više rasnih razlika između čoveka iz Nigerije i čoveka iz Namibije, nego između „belog” i „crnog” čoveka.

jakom rasne superiornosti ujedinjavala bogataša rođenog i odraslog u Belorusiji i, recimo, siromašnu ženu rođenu i odraslu u Velsu. Ali panika nije sasvim odsutna ni u naspornom delu binarnog. Ako je rasa konstrukt, šta će se desiti s crnaštvom? Hoće li kategorije crnačke muzike, i crne književnosti preživeti? Šta će tada označavati izraz *black joy* (koncept koji slavi iskustvo crnačkog života uprkos njegovim tamnim stranama)? Kako da iz korita izbacimo prljavu vodu rasizma kad smo vekovima *baby*-rasu privijali uz grudi i s njom, čak i kad se u obzir uzmu svi užasi, radili divne stvari.

Toni Morison je volela kulturu i zajednicu afričke dijaspore u Americi, čak i one elemente, njih posebno, koji su iskovani kao odbrana od nehumanog nasilja u robovlastinstvu i koji su bili reakcija na njega, na političko ponižavanje u vremenu Obnove, na brutalnu segregaciju i državni teror pod zakonima „Džim Krou“, kao i mnoge uspehe u borbi za građanska prava, i razočaranje neoliberalizmom koji je usledio. Od ove istorije ona je stvarala književnost, policu punu knjiga koje će – dogod se budu čitale – služiti tome da podsećaju Ameriku da je njena priča o sebi uvek bila samo delimična i samozavaravajuća: slepa ulica. Ako je rasa konstrukt, čemu crnaštvo? Ako je belaštvo samo iluzija, čime će se onda siromašan čovek koji nema perspektivu ponositi? Mislim da su se mozgov mnogih skršili upravo na ovome. Ali mozak Toni Morison je veći. Ona je bila sposobna da segmentira razliku između nefunkcionalnosti određujućih kategorija i bogatstva proživljenog iskustva. A u ovoj priči, koliko mi se čini, ima i nekih naznaka toga. Nekih nagoveštaja alternativnih načina za konceptualizovanje ove razlike bez njenog brisanja i bez kodiranja. Iznađujuće građanske vrednosti, novi filozofski principi. Ne samo kategorizacija i vidljivost, već i privatnost i dobrota:

Ona četiri kratka meseca vremenski nisu bila ništa. Možda se radilo samo o tome. Što smo naprosto tu, zajedno. Dve devojčice koje su znale ono što niko na svetu nije znao – kako da ne postavljaju pitanja. Kako da veruju u šta se mora verovati. Bilo je pristojnosti u tom oklevanju i velikodušnosti. Da li je i tvoja majka bolesna? Ne, ona pleše celu noć. Aha, i klimanje glavom puno razumevanja.

To da ljudi žive i umiru unutar jedne specifične istorije – sa duboko usađenim kodovima rase, klase i kulture – jeste neporeciva realnost koja je često i lepa. To je ono što stvara različitost. Ali postoje načini da se s tom različitošću izađe na kraj, koji su širokog zahvata i razumljivi, a ne uski i dijagnostički. Umesto da samo označavamo polja na medicinskom formularu – patologizujući razliku – mogli bismo da se, umesto toga, za nju zainteresujemo saosećajno i diskretno. Ne moramo uvek suditi o razlici, kategorizovati je, ili je kriminalizovati. Ne moramo da je shvatamo lično. Možemo jednostavno da je pustimo da postoji. Ili možemo, kao Morison, da iskažemo istinsko interesovanje za nju:

Borba je bila za pisanje koje je neporecivo crnačko. Još uvek nisam sasvim sigurna šta to znači, ali ni to, niti pokušaji da se napor da to otkrijem diskredituju, neće me sprečiti da nastavim da pokušavam. Moj izbor jezika (govorni, onaj koji se čuje, kolokvijalni), moje oslanjanje, radi pot-

punog razumevanja, na kodove usađene u crnačku kulturu, moj napor da odmah ostvarim efekat saučesništva i bliskosti (bez ikakvog tkanja koje je tu radi distanciranja ili objašnjenja), kao i moj pokušaj da oblikujem tišinu dok je narušavam, jesu pokušaji da se složenost i bogatstvo afroameričke kulture prenese u jezik koji je te kulture dostojan. (Morrison, 1999: xii–xiii)

Vidljivost i privatnost, komunikacija i ćutanje, bliskost i susret, sve to ovde nalazi izraz. Čitalac, koji u ovom pasusu vidi jedino vlastito isključivanje iz njega, možda bi mogao da, mentalno, u vlastitom umu, izvede eksperiment koji „Rečitativ” izvodi u umetničkoj prozi: *uklanjanje svih rasnih kodova iz narativa o dva ženska lika koja pripadaju različitim rasama za koje je rasni identitet od ključne važnosti*. Da bih ovaj eksperiment izvela u književnom prostoru, odabraću, za svoj drugi lik, još jednog dobitnika Nobelove nagrade za književnost, Šejmusa Hinija. Upravo gledam njegove pesme. Iščitavam ih. Da bih u potpunosti razumela Hinijev opus, morala bih da u njega umetnem kulturne kodove Severne Irske; ne činim to. Isto kao što ni ja nisam u potpunosti umetnuta u afroameričku kulturu iz koje i prema kojoj Toni Morrison piše. Ja nisam savršeni saučesnik nijednom od ovo dvoje pisaca. Morala sam u Gugl da ubacim puder *Lejdi Ester*, pomenut u „Rečitativu”, da bih shvatila šta je u pitanju, a kad Hini pomene da su „navukli sveže bobice u ambar”, moj um ne stvara nikakvu sliku.⁷ Kao čitateljka ovo dvoje umetnutih pisaca, koji su suštinski zainteresovani za svoje zajednice, jedino što mogu jeste da ushićeno posmatram, uvek samo delimično uključena – zahvaljujući onoj sjajnoj zajedničkoj kategoriji ljudskog bića – ali istovremeno i da budem neko ko od spolja gleda unutra, obogaćena onim što mi je novo ili nepoznato, posebno kad nije razblaženo ili lažno predstavljeno radi laskanja mom neznanju – onim jezivim „tkanjem radi objašnjenja”. Umesto toga, i ona i on prave mi društvo na stranici, strogo me drže, ne preklinju za moje razumevanje već su uvek otvoreni za mogućnost da ono postoji, jer nema pisca koji će prekinuti tišinu ako ne želi da ga neko – neko ko je uvek nepoznat nekom – slučajno čuje. Opisujem idealan odnos pisac–čitalac. Ali kao što je to u „Rečitativu” nagovešteno, vrednosti koje su ovde iskazane mogu se takođe pokazati kao korisne u našim ulogama građana, saveznika, prijatelja.

Rasa je za mnoge određujući brend, tek jedna strana neumoljive binarnosti. Crnaštvo, kako ga je Toni Morrison zamislila, predstavlja zajedničku istoriju, iskustvo, kulturu, jezik. Složenost, bogatstvo. Verovati da je crnaštvo isključivo negativan član binarnosti u rasnoj strukturi punoj predrasuda, i verovati isto tako da je ta binarnost bila i da će zauvek biti esencijalna, večita i osnovna organizaciona kategorija ljudskog života, jeste pravo pesimiste, ali i udovoljenje aktivistima. A u međuvremenu, ima tu dosta posla.

⁷ A onda su tu i oni trenuci kad pisci sa suprotnih krajeva binarnosti, kao u kakvom rečitativu počinju u istom trenutku da pevaju različite reči na istu melodiju. Kao ovde, u Hinijevoj pesmi „Clearances”, kad pesnik opisuje prelazak na drugi kod da bi mogao da razgovara sa svojom majkom: „*Nekao sam i dakao sam, / I uljudno sam skliznuo u gramatiku / Lošu koja nas je mirila i spajala.*”

I koja je svrha sveg tog posla ako je naša pozicija unutar struktura punih predrasuda i razizma trajna, esencijalna, nepromenljiva – striktna koliko i pravila gravitacije?

Dok su sile kapitala tu pragmatične: kapital se ne bavi esencijalizmom. On od onog koji je bio niko pravi nekoga ko postaje neko – i obrnuto – u zavisnosti od toga gde se traži rad da bi se napravio profit. Irci su postali neko kad je nadničarstvo formalno razdvojeno od ropstva, da bi se potonja kategorija opravdala. Mi u Britaniji smo tek početkom dvadesetog veka zaključili da u ženama ima nečega – ili da postoji nešto u tačno tolikoj meri da bi mogle da glasaju. Žene u Britaniji su u suštini prešle put od anđela u kući – čija je priroda u osnovi domaćička – do čvorišta u sistemu čija se priroda suštinski sastojala u tome da rade, kao i muškarci, mada nam je dopušteno da izmlazamo svoje mleko u suterenskoj kancelariji, ako to želimo... Tačno je, kapital je adaptibilan, pragmatičan. Uvek je u potrazi za novim tržištima, novim mestima ekonomske ranjivosti, potencijalne eksploatacije – za nekom novom Megi. Tvrdimo da nam je ovo poznato dok u isto vreme zaboravljamo ili pogrešno pamtimo mnoge žene poput Megi iz vlastitih života. Ovih dana Roberta – ili Tvajla – možda marširaju za ženska prava i istovremeno nose majice od četiri dolara, koje su proizvod prisilnog rada urugvajskih žena na drugom kraju sveta. Tvajla – ili Roberta – mogle bi ići od vrata do vrata da popisuju glasače, i da pritom imaju sveže nalakirane duge nokte koje im je uradila mlada devojka, žrtva trgovine ljudima. Roberta – ili Tvajla – mogle bi isto tako „negovati sebe” time što će otići u frizerski salon gde će im uraditi nadogradnju koristeći kosu očišanu s glave neke druge siromašne žene. Daleko ispod „crno-belih” američkih rasnih trvenja, postoji globalna potklasa koju čine mnoge Megi, nevidljive i prenebregnute u uskogrudim američkim konverzijama, najjadnije ovog sveta...

Naši rasni kodovi „karakteristični” su za nas, ali šta mi pod tim zaista mislimo? U „Rečitativu”, ono što bi Tvajlu i Robertu *karakterisalo* kao crnkinju ili belkinju posledica je istorije, zajedničkog iskustva i onoga što zajedničke istorije neminovno stvaraju: kulture, zajednice, identitete. Ono što pripada *samo* njima jeste njihovo subjektivno iskustvo istih ovih kategorija unutar kojih žive. Neka od tih iskustava biće korisna, lepa i radosna; mnoga pak druga, puna predrasuda, eksploatišuća i disciplinujuća. Niko ne može oduzeti nečije lično iskustvo. Niko ne treba to ni da pokuša. Da li je Tvajla, ili Roberta, ona koja je živela unutar kategorije „belkinja”, u to ne možemo biti sigurni, ali Toni Morison priču konstruiše na takav način da smo prisiljeni da priznamo činjenicu da i druge kategorije, pored rasne, takođe stvaraju zajednička iskustva. Kategorije kao što su: one kad je neko siromašan, kad je žensko, kad je neko ostavljen na milost i nemilost državi ili policiji, kao što su: život u određenom delu grada, to da li imaš decu, mrziš majku, ili kad želiš najbolje za svoju porodicu. Mi mnogo puta i jesmo kao drugi ljudi, i nismo kao oni. Belaštvo je možda najmoćnija kategorija u hijerarhiji rase, ali ako ste osmogodišnja devojčica u državnoj instituciji, čija je majka delinkventkinja i nemate novca, to svakako ne doživljavate na takav način. Možda crnci i jesu niža kasta, ali ako se žena uda za tipa

koji radi za IBM i ima dvoje slugu i šofera, onda ste vi – u najmanju ruku – u novoj poziciji u odnosu na najslabije ljude u svom društvu. I obrnuto. Život je složen, zamišljen tako da njime dominiraju binarnosti, ali on nikada nije u potpunosti sadržan u njima. Toni Morrison je vrhunski majstor američkih složenosti, a „Rečitativ”, po mom mišljenju, stoji rame uz rame s „Bartlbijem, pisarem”, i „Lutrijom”, kao savršenim – i savršeno američkim – pričama, s onima koje svako američko dete treba da pročita.

I najzad, verujem da ono što je suštinski crno ili belo kod Tvajle i Roberte, mi sami unosimo u „Rečitativ”, unutar sistema znakova na kom je previše ljudskih bića združeno radilo stotinama godina. Započelo je to s kapitalističkim sistemom zasnovanim na rasi, koji nazivamo ropstvom; očuvano je u zakonu dugo nakon što je ropstvo ukinuto, i nastavlja da se potvrđuje, nekad i s pogubnim posledicama za socijalni, ekonomski, obrazovni i pravni sistem diljem sveta. Ali kao kategorija, ostaje činjenica da on nema objektivnu stvarnost: on nije, poput gravitacije, princip zemlje. Uklonivši ovo iz priče, Toni Morrison razotkriva lažnost „crnog–belog” kao primarne ljudske kategorizacije i njegov dehumanizujući efekat na ljudski život. Ali ona isto tako s mnogo nežnosti demonstira koliko smo kadri – i dalje – da pronalazimo smisao u ovim našim voljenim kategorijama. Specifičan način na koji naši ljudi pripremaju ovo ili ono jelo, specifična muzika koju puštamo na izletima ili sahranama, poseban način na koji koristimo imenice ili prideve, specifičan način na koji hodamo ili plešemo ili slikamo ili pišemo – sve su to stvari bliske našem srcu. Posebno ako ih drugi nipodaštavaju, onda ćemo ih tek čuvati. Osećamo da nas one definišu. I ova vrsta samopoštovanja je za Toni Morrison put povratka sebi kao ljudskom biću – insistiranje da si neko uprkos tome što su te strukture unutar kojih si živeo kategorisale kao da si „niko”. Toni Morrison, čiji su preci bili robovi, piše tako da najpre – i kao osnovno – prihvata da su crni ljudi neko, da je crno ljudsko biće, istorijski, krajnji primer dehumanizovanog subjekta: ono koje je kapital i doslovno transformisao iz subjekta u objekat, predmet. Ali u ovom celoživotnom projektu, kao što ističe kritičar Džes Makarti, pozvani smo da sagledamo osnove pokreta koji se bore za pravdu u društvu:

Bitka za smisao ljudskog kod crnih ljudi za Toni Morrison uvek je imala centralni značaj, kako u esejima, tako i u pripovednoj prozi – i to ne samo zarad crnih ljudi već i zbog širenja onoga za šta se nadamo da će čitava ljudska rasa postati. (McCarthy, 2021: 30)

Nadamo se da će čitava ljudska rasa odbaciti projekat dehumanizacije. Nadamo se književnosti – i društvu! – koje prihvata da je u svakome neko. I to uprkos činjenici da je u američkoj igri nulte sume rasno postavljenog kapitalizma ova vrsta humanizma napuštena kao apolitički kvantitet, bez oštrice, besmislica zgodna da je ponavljaju u epizodama „Ulice Sezam” („Svi su neko!”), a koju smatraju isuviše naivnom i neadekvatnom osnovom za radikalnu promenu.⁸

⁸ Ubedljiv kontraargument radikalno humanističkoj stvari jeste ideja da je sama moć sadistička: ona ne želi da naudi onima koji su niko. Ona želi da muči one koji su neko. Sadista ne oseća zadovoljstvo u

U ovom eseju pisala sam mnogo o štetnosti struktura. Ali o njima sam govorila, nejasno, u metaforama, kao što to danas radi većina ljudi. Prilikom jednog obraćanja na Univerzitetu Hauard, 1995. godine, Toni Morison je bila konkretna. Sve je razložila i objasnila na svoj naučni način. Reč je o vrlo korisnom sažetku koji treba izrezati i sačuvati za buduće generacije jer, ako želimo da razotkrijemo represivne strukture, svakako će biti od pomoći da ispitamo od čega su sačinjene:

Hajde da se podsetimo da pre konačnog rešenja mora postojati i prvo rešenje, i drugo, čak i treće. Kretanje ka konačnom rešenju nije skok. Već kretanje korak po korak. Recimo, ovako nešto:

1. *Konstruisati unutrašnjeg neprijatelja, kako u smislu usredsređivanja na njega, tako i u smislu diverzije.*
2. *Izolovati i demonizovati tog neprijatelja time što će se plasirati i zaštititi izrazi otvorenog i kolidiranog vređanja i verbalnog nasilja.*
3. *Regrutovati i formirati one koji će biti izvor informacija, koji će ih širiti, i koji će biti spremni da osnaže proces demonizovanja zato što je profitabilan, zato što obezbeđuje moć, i zato što funkcioniše.*
4. *Ograditi sve oblike umetnosti; pratiti, diskreditovati ili proganjati one koji preispituju i destabilizuju procese defamacije i veličanja.*
5. *Sabotirati i klevetati sve predstavnike i simpatizere izmišljenog neprijatelja.*
6. *Odabrati iz redova neprijatelja kolaboracioniste koji se slažu s procesom obespravljanja i one koji ga mogu opravdati.*
7. *Patologizovati neprijatelja u naučnim i popularnim medijima; reciklirati naučni rasizam, recimo, i mitove o rasnoj superiornosti da bi se patologija odomaćila.*
8. *Kriminalizovati neprijatelja. Zatim pripremiti budžet i obrazložiti građenje stadionskih prostora za neprijatelja – posebno za njegove muškarce i svakako za njegovu decu.*
9. *Nagraditi lakomislenost i apatiju monumentalnim zabavama, malim zadovoljstvima, minimalnim zavođenjem: nekoliko minuta na televiziji, nekoliko redaka u novinama, malo pseuodonaue, iluzija moći i uticaja, malo razbibrige, malo stila, malo posledica.*
10. *Očuvati ćutanje po svaku cenu. (Morrison, 2019: 14–15)*

Elementi iz ovog fašističkog planera mogu se videti u susretu Evrope s Afrikom, postoje između Istočne i Zapadne obale, između bogatih i siromašnih, između Nemaca i Jevreja, Hutija i Tutsija, Britanaca i Iraca, Srba i Hrvata. To su naše beskrajne ljudske mogućnosti. Rasizam je vrsta fašizma, možda i najštetnija i najdugotrajnija. Ali i dalje je to struktura koju je stvorio čovek. Sposobnost da se bude fašista ovakve ili onakve vrste tačnije je nešto što nam je zajedničko – mogli bismo to nazvati našim najporaznijim zajed-

bičevanju nekog čoveka ako ne zna da je on ljudsko biće, koje je u stanju da pati, baš kao i vi. A kada čita o nadzornicima plantaža, zapovednicima gulaga i stražarima u nacističkim logorima, koji bi to izučavalac istorije mogao da posumnja u postojanje upravo ovakve forme psihotičkog sadizma? Ipak se i dalje pitamo: koliko je to uobičajeno? Uobičajene stvari, među opštom populacijom, svakako su saučestništvo, ćutanje, predrasude i želja da se ne oseti nelagoda zbog patnje drugih. Najčešća reakcija koja se istovremeno javljala kao odgovor na užase plantaže, gulaga i koncentracionog logora bila je ravnodušnost.

ničkim identitetom. (A ako smo se trenutno i angažovali da pokrenemo promene, to bi moglo biti korisno – kao etički čin velikog spremanja – tako što prolazimo kroz listu Toni Morison i proveravamo da li u svom radu praktikujemo bilo koju od strategija iz njenog planera za fašizam.) Fašizam se trudi da stvori kategoriju „nikoga”, žrtvenog jarca, stradalnika. Morison aktivno radi na odbacivanju te kategorije, jer se ona vekovima odnosila na crnce i, dok to čini, osnažuje kategoriju „nekoga” za sve nas, bilo da smo crni, beli ili nijedno od to dvoje. Time što činimo drugim onoga koji je nas činio Drugima, ko god to bio, nije oslobađajući čin – koliko god da je katartičan. Oslobođenje je oslobođenje: prihvatanje toga da je svako neko.⁹

* * *

Ipak, kao i većina čitalaca „Rečitativa”, ne mogu prestati da čeznem za saznanjem o tome ko je druga, Tvajla ili Roberta. O, koliko sam samo želela da to odmah bude razjašnjeno. Želela sam da svim srcem saosećam na jednom mestu, a da budem hladna na drugom. Da mi simpatije budu na strani onoga ko je neko, a da zaboravim za onog koji je niko. I to je upravo ono što mi Toni Morison, namerno i metodično, ne dozvoljava da uradim. Ima smisla zapitati se zbog čega je to tako. „Rečitativ” me podseća na to da suštinski važnost u tome što je neko siromašan, potlačen, unižen, eksploatisan, zanemaren, ne igra to da li je taj neko crn ili beo. Odgovor na pitanje: „Šta se, zaboga, dogodilo Megi?”, nije zapisan u zvezdama, niti u krvi, niti u genima, niti je istorijski predodređen. Šta god da se dogodilo Megi, to su uradili ljudi. Ljudi kao što su Tvajla i Roberta. Ljudi kao što smo vi i ja.

⁹ Hijerarhija u obrnutom smeru kao da nije previše interesovala Toni Morison. Evo kako shvata, iznenađujuće, izraz feminizam, u intervjuu za *Salon*, iz 1998.

Nikada ne bih napisala nešto što je „izam”. Ja ne pišem „izam” romane... Ne mogu da se opredeljem za pozicije koje su zatvorene. Sve što sam ikada uradila u svetu književnosti bilo je da bi se artikulacija proširila, a ne da se zatvori, da otvorimo vrata, ponekad i bez zaokruživanja priče – ostavljajući krajeve otvorene za tumačenje, za vraćanje, za nedoumice. Ja [te kategorije] mrzim i prezirem. Smatram da to neke čitaoce može odbiti, jer možda misle da imam nameru da pišem neki feministički traktat. Ne odobravam patrijarhat, i zato ne mislim da bi trebalo da ga zamenim matrijarhatom. Mislim da je ovde reč o ravnopravnom pristupu, i otvaranju vrata za najrazličitije stvari.

U uvodnom eseju za novo izdanje romana *Najplavlje oko*, 1998. godine, Toni Morison ističe ovo dok objašnjava zbog čega je odolela da likove koji su od Pekole Bridlav načinile „Drugo”, načini „drugima”:

Koliko god da je Pekolin život jedinstven, verujem da neki aspekti njene ranjivosti postoje u svim mladim devojkama. U istraživanju agresije u društvu i porodici, zbog koje dete i doslovno može da doživi slom, navela sam čitav niz načina odbacivanja, nekih rutinskih, nekih jedinstvenih, nekih monstruoznih, sve vreme pokušavajući, koliko god sam mogla, da izbegnem saučesništvo u procesu demonizacije kojem je Pekola bila podvrgnuta. Odnosno, nisam želela da dehumanizujem one koji su oklevetali Pekolu i doprineli njenom krahu [istakla S. S.].

IZVORI

- McCarthy, Jesse. (2021). "The Origin of Others". *Who Will Pay Reparations on My Soul?* New York: Liveright.
- Morrison, Toni. (1992). *Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination*. London: Harvard University Press.
- Morrison, Toni. (1995). "Racism and Fascism". *Mouth Full of Blood*. London: Chatto & Windus.
- Morrison, Toni. (1999). "Foreword". *The Bluest Eye*. London: Vintage.

(S engleskog prevela Ivana Đurić Paunović)